

Rafał Czachor

dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

orcid.org/0000-0002-5929-9719

Ngoc Son Bui, *Constitutional Change in the Contemporary Socialist World*, Oxford University Press, Oxford 2020, ss. 384

Na przełomie lat 80. i 90. minionego wieku datuje się bezsprzeczny triumf demokracji liberalnej jako formy ustrojowej niemalże we wszystkich zakątkach świata. Od tego czasu stracił rację bytu podział świata na „pierwszy” (kapitalistyczny), „drugi” (socjalistyczny) i „trzeci” (lokujący się na peryferiach ówczesnej ideologicznej rywalizacji). Przede wszystkim przestał istnieć stosunkowo zwarty „świat drugi”, czyli obóz państw socjalistycznych, do którego w różnych okresach należały oprócz państw Europy Środkowej i Wschodniej także państwa afrykańskie (m.in. Angola, Etiopia, Gwinea, Mozambik), azjatyckie (m.in. Chiny, Kambodża/Kampucza, Sri Lanka), a nawet amerykańskie (Gujana, Kuba, Nikaragua). Współcześnie do grona państw socjalistycznych bezsprzecznie zaliczyć należy zaledwie pięć: Chiny (dalej: ChRL), Kubę, Laos, Koreańską Republikę Ludowo-Demokratyczną (dalej: KRLD) oraz Wietnam¹. Specyfice funkcjonowania i ewolucji konstytucjonalizmu

¹ Nadmienić należy, że współcześnie istnieją także inne państwa, które w swych ustawach zasadniczych *explicite* odwołują się do idei socjalistycznych, w tym Kuba, Gujana, Nepal, Portugalia czy Sri Lanka, oraz takie, których ustroj i praktyka polityczna ma, nie ustanawiając ich wprost, faktyczne cechy socjalistyczne – w tym Erytrea i Wenezuela.

wskazanych podmiotów poświęcona jest recenzowana monografia związanego z Uniwersytetem Oksfordzkim i Uniwersytetem w Hongkongu wietnamskiego konstytucjonalisty Ngoca Son Bui, opublikowana w serii „Oxford Comparative Constitutionalism”. Przedmiot rozważań zawartych w recenzowanej pracy nie jest szczególnie popularny², zwłaszcza w polskim obiegu naukowym, toteż wydaje się zasadne przybliżenie jej struktury, warsztatu badawczego, głównych tez i wniosków.

Recenzowane dzieło składa się zasadniczo ze wstępu, dwóch części, które liczą odpowiednio trzy i pięć rozdziałów, oraz wniosków. W stosunkowo krótkim wstępie autor słusznie zaznacza, że badania nad konstytucjonalizmem niezachodnim dopiero zaczynają przyciągać uwagę badaczy i podejmowane są próby teoretyzowania i generalizacji. Przy tej okazji nadmienić można, że do niedawna samo pojęcie konstytucjonalizmu zarezerwowane było dla państw o ustroju liberalno-demokratycznym³. W ostatniej dekadzie nastąpiło otwarcie się nauki zachodniej na inne systemy prawne, stopniowe odejście od zachodniocentryzmu i postrzegania lokalnych ustrojów nieprzystających do wzorców liberalnych jako formy przejściowej, wiodącej ku nieuchronnemu triumfowi konstytucjonalizmu

² M.in.: S. Saxonberg, *Transitions and Non-Transitions from Communism: Regime Survival in China, Cuba, North Korea, and Vietnam*, Cambridge 2013; *Socialist Law in Socialist East Asia*, eds H. Fu, J. Gillespie, P. Nicholson, W. Partlett, Cambridge 2018. Współcześnie perspektywa „trzech światów” zastąpiona została innymi spojrzeniami o różnych podstawach aksjologicznych, zaś popularna jest dychotomiczna perspektywa wysokorozwiniętej Północy (co do zasady dawnego pierwszego świata) i Południa (dawnego świata drugiego i trzeciego – z małymi odstępstwami). W tym kontekście zob.: *The Global South and Comparative Constitutional Law*, eds P. Dann, M. Riegner, M. Bönemann, Oxford 2020. Szerzej o niedocenieniu konstytucjonalizmu południowego we współczesnym konstytucyjnym prawie porównawczym zob.: D.B. Maldonado, *Introduction. Towards a Constitutionalism of a Global South*, [w:] *Constitutionalism of the Global South. The Activist Tribunals of India, South Africa, and Colombia*, ed. *idem*, Cambridge 2013, s. 1–38.

³ Por.: K.E. Whittington, *Constitutionalism*, [w:] *The Oxford Handbook of Law and Politics*, eds K.E. Whittington, R.D. Kelemen, G.A. Caldeira, Oxford 2008, s. 281–299.

liberalnego⁴. Tym samym dokonuje się pluralizacja nauki konstytucyjnego prawa porównawczego, niejednokrotnie wymagająca pracy od podstaw, np. w postaci uzgadniania znaczeń pojęć czy instytucji prawnych w rozumieniu nauki zachodniej i niezachodniej⁵. We wstępie autor recenzowanej monografii sformułował główną tezę, stwierdzając, że kolejne reformy ustrojowe w omawianych państwach miały charakter progresywny, wyjaśnienia tego pojęcia dokonał on zaś w pierwszej części książki.

Pierwsza część monografii nosi tytuł *Założenia: teoria, tożsamość, historia* i zawiera rozdziały: *Teoretyzując na temat socjalistycznej zmiany konstytucyjnej*, *Socjalistyczna tożsamość konstytucyjna* oraz *Socjalistyczna historia konstytucyjna*. Autor rozwija w nich tezę, że konstytucjonalizm socjalistyczny ma charakter progresywny, tzn. funkcją kolejnych reform ustrojowych, zmian w treści konstytucji jest sprzyjanie wypełnianiu przez państwo, kierowane przez monopartię, celów rozwojowych, sprzyjanie dobrobytowi społeczeństw (s. 19). Powyższe rozumiane jest jako postępek na drodze do socjalizmu i dotyczy głównie kwestii gospodarczych, a także społecznych. W odróżnieniu od liberalnych państw kapitalistycznych, gdzie normy konstytucyjne są rezultatem swoistego przetargu, rywalizacji głównych sił politycznych, zmiany konstytucyjne w państwach socjalistycznych nie wynikają z tego rodzaju przesłanek. Ngoc Son Bui określił cztery możliwe przyczyny: zmianę lidera partyjnego, reformy społeczno-gospodarcze, wpływ procesów globalizacji w sferze prawa i gospodarki (prawo własności, prawa człowieka) oraz oddolne, uwarunkowane lokalnie żądania społeczne (s. 22–23). Wpływ otoczenia międzynarodowego na konstytucjonalizm ustrojodawca odnotował w przypadku Kuby, Laosu i Wietnamu. Konstytucje ChRL i KRLD wyróżniają się aspiracjami do bycia odrębnym modelem, alternatywnym wobec konstytucjonalizmu zachodniego (ChRL) lub odzwierciedlają samoizolacjonizm władz

⁴ Zob. m.in.: *Constitutions in Authoritarian Regimes*, eds T. Ginsburg, A. Simps-er, Cambridge 2013; G. Frankenberg, *Authoritarianism. Constitutional Perspectives*, Cheltenham–Northampton 2020.

⁵ Szerzej: R. Czachor, *Konstytucjonalizmy niezachodnie jako wyzwanie dla komparatystki prawa*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2022, nr 2(31), s. 15–42.

(KRLD). To oponowanie „nieuchronnej globalizacji prawa konstytucyjnego”⁶, by użyć sformułowania Marka Tushneta, nie jest zdaniem autora recenzowanej monografii uwarunkowane nieprzystawalnością zachodniego wzorca instytucjonalnego, lecz interesami grup rządzących skupionych w partiach socjalistycznych/komunistycznych (s. 57–62). W dalszych wywodach badacz skupia się na tym, w jaki sposób po upadku Związku Radzieckiego, a więc momentu, gdy socjalizm stał się swoistym ustrojowym ślepy m zaułkiem, pięć omawianych państw dokonywało zmian konstytucyjnych. Odbływały się one zarówno przez przyjęcie nowych ustaw zasadniczych (Wietnam), jak i ich mniej lub bardziej radykalne nowelizacje (ChRL, KRLD, Kuba). Swoistym przypadkiem jest Laos, gdzie pierwsza socjalistyczna konstytucja została przyjęta dopiero w 1991 r.

Autor, po przedyskutowaniu treści i pewnych niejasności dotyczących pojęcia tożsamości konstytucyjnej, określił główne cechy współczesnych konstytucji socjalistycznych: instrumentalizm (wykorzystanie w celu ustanowienia władzy ludowej i jej legitymizacji), awangardyzm (ustanowienie systemu jednopartyjnego i określenie roli partii w systemie politycznym), centralizm demokratyczny, zagwarantowanie praw państwa jako ucieleśnienia społeczeństwa (także w relacji wobec obywatela i pozycji obywatela określanej przez jej wolności, prawa, ale również obowiązki) i ustanowienie gospodarki uspołecznionej. Cechy te zbiorczo autor określa jako antytezę państwa liberalnego (s. 67).

W ostatnim rozdziale pierwszej części monografii dokonano charakterystyki procesów konstytucjonalizacji ustroju omawianych państw. Rozważania autor podzielił na trzy chronologiczne okresy: okres przedsocjalistyczny, okres radziecki (*Soviet era*) oraz okres współczesny, postradziecki. Główny wniosek dotyczący pierwszego z okresów jest taki, że wszystkie z wymienionych państw miały pewien kontakt z konstytucjonalizmem zachodnim, głównie przez imperia kolonialne. Ustanowienie ustrojów socjalistycznych nastąpiło w KRLD w 1948 r. i w tym samym roku przyjęto jej ustawę zasadniczą. Powstanie ChRL miało miejsce w 1949 r. a konstytucjonalizacja ustroju w 1954 r., na Kubie przewrót dokonał się w 1958 r., a przyjęcie

⁶ M. Tushnet, *The Inevitable Globalization of Constitutional Law*, „Virginia Journal of International Law” 2009, vol. 49, no. 4, s. 985–1006.

konstytucji w 1976 r., w Laosie odpowiednio w latach 1975 i 1991. W przypadku Wietnamu, na którego czele stał od 1945 r. Ho Chi Minh, pierwsza konstytucja była raczej zachodniocentryczna, a za w pełni socjalistyczną autor książki uznaje, wraz z ewolucją ustroju tego państwa, dokument z 1959 r. Oznacza to, że socjalistyczne rządy nie spieszyły się z przyjmowaniem konstytucji, co poniekąd ma tłumaczyć, deklarowane w odniesieniu do Kuby, istnienie alternatywnych niż legalistyczna więzi proletariackiej awangardy z masami ludowymi (s. 133). Pogląd ten wydaje się dalece upraszczający. Zgodzić się natomiast należy ze stanowiskiem badacza, iż konstytucje poszczególnych państw w epoce radzieckiej ewoluowały z różną dynamiką, a cechą wspólną tego procesu było stopniowe „dojrzwanie” lokalnych wariantów socjalizmu i zrywanie z radzieckim modelem ustrojowym, którego wzorcem była stalinowska konstytucja ZSRR z 1936 r. W rzeczonym czasie ChRL czterokrotnie zmieniała konstytucję, co wpisywało się w otwarcie kolejnych etapów w rozwoju państwowości – szczególnie ważne były konstytucje przyjęte dwa lata po śmierci Mao Zedonga w 1978 r. i w 1982 r., znanionujące nową epokę Deng Xiaopinga. W Wietnamie po konstytucji z 1958 r. kolejna uchwalona została w 1980 r. W Laosie, jak wspomniano, pierwsza socjalistyczna ustawa zasadnicza przyjęta była dopiero w 1991 r. W KRLD i na Kubie tylko raz zmieniono konstytucję – odpowiednio w 1972 i 1976 r.

Odnośnie do okresu postradzieckiego autor książki wskazuje, że określone zmiany, głównie w kwestii stopniowego otwarcia i urynkwienia gospodarki w poszczególnych państwach, zachodziły już od końca lat 70. (ChRL) i w drugiej połowie lat 80. (Laos, Wietnam, a nawet szczątkowo KRLD), zaś demokratyzacja bloku wschodniego po 1989 r. i upadek ZSRR w 1991 r. nadał im dodatkowego impetu. Wymienia on trzy obszary transformacji (*triple transition*) w państwach, które nie zdecydowały się ostatecznie zerwać z socjalizmem⁷, twierdząc, że przemiany wywołane były kontekstem

⁷ Choć autor wprost się do tej koncepcji nie odwołuje, to trójwymiarowość (państwa Europy Środkowej) oraz czwórwymiarowość (republiki byłego ZSRR) były już stosowane do badań nad transformacją postsocjalistyczną w Europie. Por.: T. Kuzio, *Transition in Post-Communist States. Triple or Quadruple?*, „Politics” 2001, vol. 21, no. 3, s. 168–177.

międzynarodowym (wspomniany upadek komunizmu w Europie Środkowej i rozpad ZSRR), jak i lokalnym zapotrzebowaniem. Ogółem nastąpiło złagodzenie retoryki socjalistycznej oraz dopuszczenie elementów, które poprzednio byłyby ocenione jako ideowo obce (s. 126). W szczegółach wymiary te badacz określił następująco: po pierwsze, niepodległość państwa, wyrażana przez odejście od haseł o przyjaźni z państwami socjalistycznymi na rzecz ogólnej woli współpracy ze wszystkimi państwami, odejście od aprecjacji marksizmu i leninizmu (w ChRL utrzymano tylko odwołanie do dziedzictwa maoizmu, w Wietnamie – myśli Ho Chi Minha, a KRLD – idei *dźucze* – *juche*). Interesujące, że pierwsza socjalistyczna konstytucja Laosu z 1991 r. w ogóle wprost o socjalizmie nawet nie wspomina (s. 129). Po drugie, zrezygnowano z monopolu państwa w sferze gospodarczej, dopuszczając własność prywatną środków produkcji i gwarantując prawo własności, a nawet wprost w konstytucji zachęcając inwestorów zagranicznych do inwestycji (Wietnam). W zakresie tym mniejszą aktywność przejawiali ustrojodawcy Kuby oraz KRLD. Po trzecie, zmodernizowano, dostosowując do nowych okoliczności, strukturę organów władzy państwowej. Zmiany nie były jednak radykalne, polegając głównie na doprecyzowaniu kompetencji poszczególnych organów, w tym ustanowieniu jednoosobowego urzędu prezydenta (Wietnam), wprowadzeniu elementów samorządności lokalnej (ChRL), uszczegółowieniu prawa wyborczego (KRLD) czy gwarancji swobody sumienia (Kuba). Ogółem, na bazie powyższych rozważań, Ngoc Son Bui zauważa zachodzące konwergencje ustrojów socjalistycznych i niesocjalistycznych oraz pomiędzy poszczególnymi modelami socjalistycznymi, jednakże polemizuje z tezą o postępującym procesie unifikacji prawa konstytucyjnego w wymiarze ogólnościowym, twierdząc, że ustroje państw socjalistycznych zachowują swoją odrębność i mają wyraźne cechy dystynktywne (s. 135–137).

Druga część książki nosi tytuł *Wariacje: pięć modeli socjalistycznej zmiany konstytucyjnej*. Kolejne składające się na nią rozdziały są studiami poszczególnych przypadków, zaś uwaga dotyczy głównie ostatnich zmian ustaw zasadniczych. Cechy, które przez autora uznane zostały za najważniejsze dla poszczególnych modeli ewolucji konstytucjonalizmu, odzwierciedlają tytuły rozdziałów:

Model uniwersalny: Wietnam; Model integracyjny: Laos; Model zachowawczy [oryg. reservation model]: Kuba; Model wyjątkowy [oryg. exceptional model]: Chiny oraz Model personalistyczny: Korea Północna. Rozdziały te mają taką samą strukturę, na którą składa się analiza przesłanek zmiany konstytucyjnej, okoliczności tegoż procesu, treść zmiany, ze szczególnym uwzględnieniem warstwy ideologicznej, ustroju głównych organów państwowych i roli partii, kwestii umieszczenia w konstytucji norm dotyczących praw człowieka i gospodarki rynkowej. W opinii autora monografii następujące czynniki konstytuują poszczególne modele ustrojów socjalistycznych: w Wietnamie – dążenie władz do ścisłej integracji z gospodarką światową; Laosie – złożona sytuacja etniczna, gdzie socjalizm ma pełnić rolę ideowego spoiwa i zapewnić postęp; Kubie – gdzie reforma ustrojowa miała na celu uniemożliwienie odejścia od socjalizmu, nawet przy zaakceptowaniu stopniowych reform polityczno-gospodarczych; ChRL – podkreśleniu aspiracji do kształtowania własnego, alternatywnego wobec innych modelu ustrojowego, zaś w KRLD – zapewnieniu sukcesji władzy w ramach rodziny Kimów i gloryfikacji poprzednich przywódców, nawet kosztem deprecjacji wcześniej stawianej w centrum systemu państwowych wartości ideologii dżucze.

Z lektury książki wynika, że współczesne ustroje omawianych państw ewoluują, zaś w ich socjalizmie jest „coraz mniej socjalizmu”. Niewzruszone zostają zasady centralizmu (formalnie centralizmu demokratycznego), monopartyjności, wiodącej roli państwa/partii w kształtowaniu stosunków społecznych i gospodarczych. Stopniowo do ich ustrojów przenikają jednak niektóre kluczowe wartości kapitalizmu i ustrojów liberalnych: uznanie własności prywatnej i swobody działalności gospodarczej oraz uznanie praw człowieka. Pozwala to stwierdzić, że przy zachowaniu socjalistycznej retoryki i struktury instytucjonalnej, zmiany w gospodarkach i społeczeństwach poszczególnych państw wpisują się w ogólną logikę uniwersalizacji zachodniocentrycznych wzorców postępowania. Potwierdza to również przystępowanie omawianych państw do Światowej Organizacji Handlu (poza KRLD) i zachęcanie do lokowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Można założyć, że dalsze pogłębienie się tej dialektyki będzie podważać polityczno-prawną

nadbudowę państw socjalistycznych i finalnie może doprowadzić do aksjologicznych przewartościowań, być może ostatecznego porzucenia retoryki socjalistycznej.

Recenzowana praca jest dla czytelnika bogatym w faktografię, uporządkowanym i rzetelnym studium. Na uznanie zasługuje to, że Ngoc Son Bui nie poprzestał na analizie poszczególnych przypadków, lecz nakreślił szerokie polityczno-społeczne tło i kontekst, warunkujące ewolucje ustrojów pięciu państw socjalistycznych. Poruszył on także bardzo cenne dla komparatystów prawa ustrojowego kwestie tożsamości konstytucyjnej. Narracja prowadzona jest w sposób obiektywny, zdystansowany, w sposób właściwy większości badaczy zachodnich. Ogółem recenzowane opracowanie jest mocno osadzone na gruncie zachodniej nauki prawa konstytucyjnego, obficie wykorzystano ustalenia ogólnoteoretyczne nauki anglosaskiej, a także przytaczano publikacje poświęcone poszczególnym państwom napisane przez autorów zachodnich. Żałować można jedynie, że w dużo mniejszym stopniu autor wykorzystał literaturę przedmiotu autorstwa badaczy z poszczególnych omawianych krajów, a nadto w znanych sobie językach dalekowschodnich, tym bardziej że, jak deklaruje, przeprowadził kwerendę źródłową i badania terenowe we wszystkich pięciu państwach.

Odnotować godzi się, że Ngoc Son Bui świadomie i ostrożnie posługuje się terminologią prawniczą. W rozdziale pierwszym dużą część rozważań poświęcił kwestiom ogólnoteoretycznym dotyczącym rozróżnienia pojęć zmiany konstytucji (*replacement*) i jej nowelizacji (*amendment*). Jest to kwestia istotna nie tylko ze względów formalno-proceduralnych⁸, zaś w związku z tym, że w pięciu omawianych państwach stosowano oba rozwiązania, autor konsekwentnie używa zbiorczego pojęcia zmiany konstytucyjnej (*constitutional change*). Jest on także ostrożny, w świetle wcześniej wskazanych argumentów wręcz nadmiernie, w przedmiocie używania pojęcia konstytucjonalizmu. Stosowanie kategorii konstytucjonalizmu socjalistycznego, podobnie jak konstytucjonalizmu autorytarnego, afrykańskiego czy latynoamerykańskiego jest ze wszech miar

⁸ Szerzej: R. Czachor, *Instytucja nowelizacji konstytucji: zakres, funkcje, interpretacje doktrynalne*, „Horyzonty Polityki” 2022, vol. 13, nr 42, s. 11–29.

zasadne, gdy uznaje się podmiotowość i ustrojową różnorodność świata niezachodniego⁹.

Podsumowując, recenzowana praca jest dziełem oryginalnym, dopracowanym i wprowadzającym do obiegu naukowego nowe, dotąd raczej pomijane wątki, wzbogacając studia porównawcze nad współczesnym konstytucjonalizmem niezachodnim.

Bibliografia

- Constitutions in Authoritarian Regimes*, eds T. Ginsburg, A. Simpser, Cambridge 2013.
- Czachor R., *Instytucja nowelizacji konstytucji. Zakres, funkcje, interpretacje doktrynalne*, „Horyzonty Polityki” 2022, vol. 13, nr 42, s. 11–29.
- Czachor R., *Konstytucjonalizmy niezachodnie jako wyzwanie dla komparatystki prawa*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2022, nr 2(31), s. 15–42.
- Frankenberg G., *Authoritarianism. Constitutional Perspectives*, Cheltenham–Northampton 2020.
- Gebeye B.A., *A Theory of African Constitutionalism*, Oxford 2021.
- Kuzio T., *Transition in Post-Communist States. Triple or Quadruple?*, „Politics” 2001, vol. 21, no. 3, s. 168–177.
- Maldonado D.B., *Introduction. Towards a Constitutionalism of a Global South*, [w:] *Constitutionalism of the Global South. The Activist Tribunals of India, South Africa, and Colombia*, ed. *idem*, Cambridge 2013, s. 1–38.
- Saxonberg S., *Transitions and Non-Transitions from Communism. Regime Survival in China, Cuba, North Korea, and Vietnam*, Cambridge 2013.
- Socialist Law in Socialist East Asia*, eds H. Fu, J. Gillespie, P. Nicholson, W. Parlett, Cambridge 2018.

⁹ Np. praca B.A. Gebeye, *A Theory of African Constitutionalism*, Oxford 2021 unaocznia istnienie dystynktywnych cech konstytucjonalizmu afrykańskiego. Odnotować należy, że w ramach tak szerokich i nieostrych pojęć jak „konstytucjonalizm afrykański” można wyróżnić bardziej precyzyjnie modele regionalne, w dużym stopniu związane z dziedzictwem kolonialnym, np. konstytucjonalizm zachodnioafrykański, będący pod wpływem konstytucjonalizmu francuskiego, i wschodnioafrykański, będący pod wpływem anglosaskiej koncepcji prawa. Podobnego rozróżnienia można dokonywać w ramach konstytucjonalizmu socjalistycznego, czego też Ngoc Son Bui na kartach monografii w istocie dokonał.

The Global South and Comparative Constitutional Law, eds P. Dann, M. Riegner, M. Bönemann, Oxford 2020.

Tushnet M., *The Inevitable Globalization of Constitutional Law*, „Virginia Journal of International Law” 2009, vol. 49, no. 4, s. 985–1006.

Whittington K.E., *Constitutionalism*, [w:] *The Oxford Handbook of Law and Politics*, eds K.E. Whittington, R.D. Kelemen, G.A. Caldeira, Oxford 2008, s. 281–299.